

12. Státem řízená asimilace

*„Měl jsem možnost před lety do cikánské problematiky nahlédnout a **tvrdím, že nikdy se nenacpalo do cikánů tolik prostředků jako za komunistů, a byly to peníze vyhozené do kanálu.**“*

(Anonym předsedovi Společenství Romů na Moravě Karlu Holomkovi, 1998.)

„V živelné pomoci, kterou se vyznačovaly počátky snah o povznesení úrovně cikánského obyvatelstva v prvních letech po osvobození Československa, byl sice správný základ, ... ale zároveň byly někde – takřka romanticky – konzervovány prvky, jež jsou činitelem oddalujícím plně splynutí cikánů s ostatním obyvatelstvem. To se týká jazyka, cikánštiny, a tzv. cikánského folkloru, dále kočovnictví...“

(Úvod ke knize Marie Máchalové: Lidé mezi lidmi, Praha 1961.)

Euforie z vítězství nad fašisty spojila na čas většinou společnost s romskou menšinou. V této době bylo ještě živé povědomí o válečných osudech Romů, svědectví vydávali navrátilci z koncentračních táborů i spolubojovníci z partyzánských jednotek.

Oblast Čech a Moravy byla v době těsně po válce prakticky bez Romů. Jednotlivci z řad Romů vracející se z koncentračních táborů se postupně roztrousili mezi ostatním obyvatelstvem, se kterým posléze splynuli. Romové **přicházející od konce války ze Slovenska** byli příliš odlišní od relativně integrované skupiny českých Romů. Jejich zvyky, způsob odívání i života byl v mnohém dán životem v izolovaných osadách na okrajích slovenských obcí. Značně byly jistě poznamenány také konzervativním prostředím výrazně agrárního slovenského venkova, které samo o sobě bylo na hony vzdáleno realitě českých a moravských více či méně průmyslových aglomerací.

Tak se po válce setkávali lidé z nejrůznějších kulturních prostředí a učili se spolu žít, což obecně přinášelo jisté sociální konflikty a napětí. K migracím Romů ze Slovenska na naše území

Obr. 24 – Kopáči, Ján Bartoš-Biskup, dřevořezba.

docházelo od roku 1945 až do rozdělení federace; někdy byly přesuny plánovány, jindy probíhaly živelně. V době poválečné se jen o samovolnou migraci nejednalo; přesuny obyvatel byly přímo vyvolány a dále podporovány najatými **náboráři**, kteří vyzývali k obydlování vysídleného pohraničí, **agitovali nové pracovní síly** pro obnovu válkou zničeného průmyslu i pro budování nového těžkého průmyslu. Hlavně do těchto míst – průmyslových center a pohraničí – přicházeli Romové hledající práci, ale i možnost lepšího bydlení, než jakou jim skýtal jejich původní příbytky v osadách.

Vznikalo tak husté osídlení Romů v Ostravě, na Kladně a vůbec v oblasti bývalých Sudet, jen menší počet Romů přichází na jižní Moravu, dříve Romy relativně hustě osídlenou, větší počet Romů později přilákaly pracovní příležitosti hlavního města Prahy.

Během čtyřiceti poválečných let odešla ze Slovenska velká část Romů mladší a střední generace. Někteří se opět vraceli, jiní zde zůstali trvale usazeni, i když spojení s příbuznými na Slovensku nepřerušili, a tak se mohlo zdát, že neustále migrují. Pohnutkou k odchodu do Čech byla především touha vymanit se z bídneho prostředí izolovaných romských osad, které neslibovaly o mnoho lepší život, než jaký vedly předchozí generace Romů.

Stát v této době uplatňoval vůči Romům v podstatě stejnou politiku jako před válkou. Stále byl v platnosti Zákon o potulných cikánech, v roce **1947** dokonce Ministerstvo sociální péče vypracovalo návrh vládního usnesení, podle něhož měli být Romové bez trvalého pracovního poměru **nuceně soustředěni v pracovních táborech**. Návrh byl jinými resorty označen za nehumánní a neprošel.

Po **Únoru 1948** se Romové poprvé stávají de iure rovnoprávními členy společnosti, což jim zaručila ústava. Zákon o potulných cikánech však zůstává v platnosti i nadále, a to až do roku 1950. V roce **1952** byla vydána směrnice s názvem **Úprava poměrů osob cikánského původu**, která kladla hlavní důraz na převýchovu a „postupné zbavování cikánů následků zaostalosti jako dědictví kapitalistického režimu...“. **Od druhé poloviny padesátých let** se státní orgány začínají intenzivně zabývat tím, jak do budoucna řešit tzv. cikánskou otázku. Jsou konzultovány dva radikálně odlišné přístupy: etnický a asimilační. V duchu stalinské národnostní politiky byla nakonec Komunistickou stranou Československa (dále jen KSČ) dána přednost **státem řízené asimilaci**. V říjnu **1958** schválil socialistický parlament **Zákon č. 74 o trvalém usídlení kočujících osob**. Zákon se realizoval v roce 1959 formou policejních akcí ne nepodobných raziím. Ze dne na den musela být odmontována kola kočovných vozů, Romové měli povinnost usadit se tam, kde byli právě zastíženi – obce jim měly poskytovat náhradní ubytování. Zákon velmi necitlivě zasáhl především skupinu olašských Romů. Kočování tvořilo součást jejich tradic, a náhle měli svůj způsob života navždy změnit. Jistě i dnes se setkáváme s důsledky násilného přechodu – nedobrovolné usazení realizované formou nátlaku totiž působilo jako **kriminogenní faktor**.

Z koncepce státem řízené asimilace vyplývala snaha **zařadit Romy mezi ostatní obyvatelstvo, postupně smazat všechny rozdíly**, které je odlišovaly od ostatních. Zvyky Romů byly považovány za projevy retardace, jazyk někdy dokonce za „hantýrku“. Dokladem může být soudobý způsob psaní slova *cikán*, ignorující příslušnost k etniku; nebo médii oblíbené eufemistické slovní spojení „občan cikánského původu“. **Specifika Romů byla potlačována**, docházelo k systematickému odnárodňování Romů, aby tak mohli být lépe zařazeni. Nepřirozenými a násilnými akcemi, které směřovaly k destrukci staletými vyzrávajících hodnot, se u Romů vytvářelo velmi nebezpečné **morální vakuum**. Vlastní hodnoty byly hanobeny, a tak se jich

postupně Romové sami, navíc i s pocitem studu, vzdávali. Na nátlak školských pracovníků **přestávali rodiče mluvit na své děti romsky**, což jim mělo zaručit úspěch ve škole. Oprávněnost tohoto požadavku se však v praxi neprokázala (viz blíže na s. 30–31).

Česká duchovní kultura byla Romům dosti vzdálená a pochopitelná asi jen o něco málo více, než je členům majority srozumitelná a známá kultura Romů. Z toho důvodu Romové podrobovaní asimilačnímu rozkladnému tlaku přejímali od majority daleko rychleji znaky vnější – zjevné, tedy především prvky materiální kultury, na jejichž základu chtěli mnozí z nich demonstrovat svůj postup na společenském žebříčku. Materiální vybavenost romských domácností vzrůstala, zatímco po stránce duchovní ulpěli Romové na povrchu „gadžovské“ společnosti. Zesměšňované, a proto rychle mizející, tradiční romské hodnoty byly plynule a neuvědoměle nahrazovány negativy odpozorovanými ze sousedního – převážně dělnického, někdy i vysloveně sociálně patologického prostředí. Zejména v průmyslových centrech a oblastech hnědouhelných pánví tyto sociální vrstvy neměly být vzorem k napodobení. (Viz přísloví: *Te gadžo sikhlílahas le Romestar leskero lačo, Rom na sikhlílahas gadžestar leskero nalačo*. – Kdyby byl gádžo ochotný učit se od Roma to, co je v něm dobré, neučil by se Rom tak ochotně od gádže jeho špatnosti. Staří Romové také říkali: *Te kames varekas te prekerel, hoj te avel sar tu, dikh peršo pre tute andro gendalos, sar dičhos avri*. – Chceš-li někoho přizpůsobit svému obrazu, podívej se napřed do zrcadla, jak vypadáš.)

Romové odnepaměti soběstační a na společnosti nezávislí v této době začínají poprvé využívat nové nabídky, vyplývající z překonávání izolace a těsnějšího, ale bohužel i násilného zapojení do společnosti. Využívají např. možnosti odkládat děti do dětských domovů, ženy sklouzávají k obstarávání prostředků k obživě tradici se vymykající prostitucí. Důsledkem vykořeněnosti Romů a dalekosáhlých sociálních změn v jejich komunitách je patrně i páchání některých dříve u Romů nevídaných kriminálních deliktů.

Dalším ze zásadních kroků státu, jež ovlivnily osudy Romů u nás, byla především **od roku 1965 realizovaná likvidace nežádoucích romských soustředění a následný rozptyl jejich obyvatel.** Nedařilo se však časově propojit likvidaci romských osad s rozptylem, který pak probíhal značně živelně. Důsledkem byla nekontrolovatelná migrace Romů ze Slovenska na naše území. Ve větších městech začala vznikat nová izolovaná soustředění Romů, dnes podobná ghattům (Chánov u Mostu, Luník v Košicích, sídliště Černé město u Rimavské Soboty apod.). Při likvidaci starých romských sídlišť navíc docházelo k velmi negativnímu jevu: zároveň s likvidací osad a rozptýlením jejich obyvatel na různá místa republiky **zanikaly i rodové komunity, které byly zárukou jistého morálního řádu pro své členy.** V komunitě funkční systém sociálních institucí nebylo možno za nových podmínek udržet. **Anonymita velkoměst znemožnila vzájemný dohled nad dodržováním tradičních zvyklostí.** Rozptyl provázela i další negativa, jako například necitlivé **usidlování Romů z odlišných prostředí a skupin vedle sebe**, např. do jednoho panelákového bloku. Tak se na jedné chodbě mohli ocitnout Romové ze skupiny tzv. *žuže Roma* i ze skupiny *degešů*. Výrazné rozdíly mezi jednotlivými Romy i existence meziskupinových bariér, např. v podobě uplatňování specifických rodových pravidel, znemožnily harmonické soužití ve společných sídlištích. Při adaptaci na nová bydliště pak přistupoval i další problém, a tím byla praktická neznalost některých vymožeností civilizace a jejich použití (splachovací záchod, plynový sporák apod.). „Novodobé romské osady“, které se vytvořily v městských čtvrtích a na sídlištích není možno přirovnávat k tradiční romské komunitě – fungující společenské jednotce, která vznikala dlouholetým přirozeným vývojem. Manipulativní sestěhování nejrůznějších Romů na jedno místo bylo výrazem absolutního nepochopení a neznalosti romské kultury.

Právě v tomto období došlo k největší morální devastaci Romů jako svébytné etnické skupiny. Základem pro chybný postup byla záměrná **klasifikace Romů jako příslušníků sociální, přesněji sociálně – patologické skupiny obyvatel, nikoliv skupiny etnické**, jež má právo na pěstování a rozvoj svých specifík. Specifika kulturní i etnická pak byla považována za nežádoucí projevy retardace.

Asimilační tlak způsobil neodčinitelné škody, v rámci objektivitu je však třeba uvést, že přinesl i **pozitiva**. Ta se týkala zejména důrazu na odstraňování negramotnosti a zvyšování kvalifikovanosti Romů, poskytování Romům dříve běžně nedostupné zdravotní a sociální péče.

Koncem šedesátých let, v době obrodného procesu, dostali Romové u nás poprvé šanci podílet se na řešení otázek s nimi spjatých. V rámci Národní fronty vytvořili romští představitelé vlastní organizaci **Svaz Cikánů-Romů (1969–1973)**, s jejíž pomocí chtěli konstruktivně přispívat k řešení tzv. cikánské otázky ve státě. Činnost svazu byla založena **na principech rovnoprávného a bezkonfliktního soužití majority s romskou menšinou, která se nechce asimilovat, ale naopak deklaruje pozitivní etnická specifika a dále je rozvíjí**. Takový způsob integrace Romů do společnosti však byl pro KSČ, vstupující do fáze normalizace, nepřijatelný. Administrativním zásahem byl svaz v roce 1973 zlikvidován a Romové zase na dlouho ztratili možnost ovlivňovat řešení vlastních problémů.

Od počátku sedmdesátých let byla státem řízená asimilace nahrazena mírnější **konceptí společenské integrace**. Cíl zůstal stejný – zařadit, asimilovat, jen forma jeho realizace již neměla být tak násilná, neboť se navíc ukázala i jako neúspěšná. K vyrovnání s majoritou mělo dojít **cestou materiálních a sociálních výhod** pro „občany cikánského původu“. Dle této koncepce byly Romům přednostně přidělovány byty, získávali zvýšené sociální dávky, speciální účelově vázané příspěvky apod. Ač jsou sociální výhody dodnes uváděny jako příklad romské nevďčnosti, právě tento „ochranářský“ přístup Romy nejvíce **paralyzoval – otupil totiž jejich odvěkou soběstačností a nezávislost**. Skutečné problémy Romů navíc materiální výhody samy o sobě vyřešit nemohly, pouze je zastíraly. Podstatu naznačeného problému dobře vystihuje stará lidová moudrost: **„Chceš-li pomoci potřebnému, nedávej mu ryby, ale nauč ho je chytat.“**

Ve srovnání s minulými desetiletími byla koncepce společenské integrace Romů jistým postupem vpřed. V **omezené míře** mohli Romové pěstovat prvky své kultury, v rámci zájmové činnosti zakládat folklorní soubory apod. Již od sedmdesátých let se objevuje změna přístupu k Romům i v terminologii. Slovo **Cikán** se již píše s velkým písmenem, posléze se užívá spojení **Cikán-Rom**, které alespoň z části bere na vědomí vlastní romské etnonymum. **Jako svébytná etnická skupina však Romové prakticky nebyli před rokem 1989 uznáni, nadále byli bez dalších souvislostí považováni jen za skupinu sociálně retardovanou, kterou je třeba převychovat dle vzoru majority.**

Skutečné postavení Romů si tehdy u nás uvědomovala jen hrstka inteligence; především ti, kteří s režimem odmítli spolupracovat, a tak jej dále legitimizovat. Signatáři Charty 77 – Václav Havel a dr. Ladislav Hejzlan – vydali dne 13. 12. 1978 prohlášení č. 23, které se věnuje právě romské otázce. Z něho vybíráme: *„Postoj veřejnosti kolísá mezi lhostejností a rasismem. Projevy rasismu a segregacionismu se množí a budou se množit. Cikáni-Romové, kteří jsou nejbezprávnější skupinou obyvatelstva v Československu, ve všeobecných představách k obětem nezákonností nepatří, to je naopak výsadou „slušných lidí“. Bude-li mlčení o těchto věcech pokračovat, může dojít k tragickému paradoxu: Cikáni-Romové splynou v obecném povědomí – povědomí občansky lhostejných konzumentů právě tak jako v povědomí občanů zasazujících se o zákonnost – se společenskými zlořády a nakonec*

je ještě budou represivní orgány, které nesou hlavní vinu na tom, jak dnes Cikáni-Romové v Československu žijí, chránit před lidmi, kteří budou proti týmž orgánům prosazovat zákonnost a humanitu. A stará židovská úloha se dožije reprízy v novém obsazení, reprízy, která už vlastně začala.

... V duchu zásad Charty 77 navrhujeme, aby veškeré dosud utajované informace o Romech byly soustavně uveřejňovány, aby protizákonné zásahy proti Romům a jejich kulturním a organizačním činnostem byly přešetřeny a projednány v souladu s platným právním řádem... Bez pravdivého odhalení závažnosti problému, bez zásadní právní úpravy a bez skutečné účasti Romů samotných na rozhodování o věcech, které se jich týkají, jsou pokusy o řešení otázky romské menšiny u nás iluzorní. Tato otázka už není pouze otázkou menšinovou, ekonomickou nebo sociální, ale čím dál více se stává otázkou svědomí celé společnosti."

Neopominutelnou kapitolou nedávné historie Romů zůstávají také **sterilizace** romských žen za úplatu, prováděné někdy i bez jejich vědomí a souhlasu. Tuto čerstvou kapitolu v historii Romů je však třeba ještě podložit solidním historickým výzkumem.

Doporučená literatura:

Davidová Eva: Cesty Romů. Romano drom 1945–1990. Olomouc 1995.

Ferková, Ilona: Jak přicházeli Romové po válce do Čech. In: Romano džaniben, 1-2/95, s. 89–102.

Gjuričová, Jitka: Na okraji. Romové jako objekt státní politiky. Praha 1999.

Grulich, Tomáš – Haišman Tomáš : Institucionální zájem o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1945–58. In: Český lid, r. 73, 1986, č. 2, s. 72–85.

Haišman, Tomáš : Cikáni-Romové v Československu v posledních 43 letech: Hledali jen oni sami sebe?

In: Český lid, r. 76, 1989, č. 1, s. 33–9.

Hübschmannová, Milena: K jazykové situaci Romů v ČSSR. Sociolingvistický pohled. In: Slovo s slovesnost 37, 1976.

Jurová, Anna: Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945. Bratislava 1993.

Lhotka, Petr: Vznik Svazu Cikánů-Romů v ČSR. In: Bulletin Muzea romské kultury, 9/ 2000, s. 43–50.

Nečas, Ctibor: Historický kalendář. Dějiny českých Romů v datech. Olomouc 1997.

Prečan, Vilém: Charta 77. 1977–1989. Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace. Bratislava 1990, s. 217–224.

Sommer, Karel: Živelné přesuny osob cikánského původu do ostravského regionu v poválečném období a na počátku 50. let. In: Slezský sborník, r. 95, 1997, č. 3, s. 186–196.

Vítalos, Blažej: Spomienkové rozprávania na likvidácie rómskych osád a bývanie v panelových bytoch.

In: Etnologické rozpravy, r. 8, 2/2001, s. 100–106.

Zákon č.74/1958 o trvalom usídlení v ČSR a jeho smernice. Romano džaniben 4/94, s. 41–51.